

SOCIOMETRIJSKI POLOŽAJ SLIJEPIH I SLABOVIDNIH UČENIKA S POREMEĆAJEM GOVORA U ŠKOLI ZA SLIJEPE I SLABOVIDNE

Gojko Zovko
Mira Oberman

Originalni znanstveni rad

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet za defektologiju

UDK: 376.352

S a ž e t a k

Ovim radom učinjen je pokušaj snimanja sociometrijskog položaja slijepih i slabovidnih učenika s poremećajem govora među vršnjacima u školama odnosno razredima za slijepe i slabovidne. Na uzorku od 391 učenika od 1. do 8. razreda škole za slijepe i slabovidne koji su bili raspoređeni u 36 odjeljenja osnovnih škola na teritoriju SR Hrvatske, SR Srbije, SR Bosne i Hercegovine apliciran je sociometrijski upitnik »tri kriterija — pet izbora« čiji je autor G. Zovko. Svaki ispitanik dobio je šansu da na svako od 3 postavljena pitanja maksimalno dade 5 pozitivnih i 5 negativnih odgovora, odnosno biranja i odbijanja. Prikupljeni podaci obrađeni su tako što su po razredima razvrstana biranja i odbijanja koja je izvršio subjekt i biranja i odbijanja izvršena od drugih prema subjektu. Na temelju toga izračunati su individualni indeksi učenika, i to indeks socijalne emotivnosti, vodstva i isključenja. Zatim je izvršena distribucija rezultata po indeksima. Kako su distribucije po tim indeksima bile u značajnoj mjeri asimetrične, a naročito u indeksu vodstva i isključenja, izvršena je provjera da li se svi razredi bez obzira na njihovu veličinu mogu spojiti u jedan te isti uzorak. U tu svrhu računata je rang-korelacija između veličina razreda i prosječnih vrijednosti sociometrijskih indeksa za pojedine razrede. Na osnovi tog nalaza bilo je opravdano sve razrede spojiti u jedan uzorak jer dobiveni ρ nije statistički značajan. Sada je učinjena distribucija rezultata po pojedinim indeksima za čitav uzorak ispitanika i izračunate su aritmetičke sredine za te indekse, i to posebno za slijepe i slabovidne učenike s poremećajem govora i posebno za učenike koji imaju samo oštećenje vida.

Nakon toga su primjenom χ^2 testa stavljeni u odnos učenici koji uz oštećenje vida imaju i poremećaj govora prema učenicima u kojih je nazočno samo oštećenje vida s obzirom na indekse socijalne emotivnosti, vodstva i isključenja.

Rezultati su pokazali da je od tri postavljene hipoteze jedna potvrđena, a u jednoj je izražena tendencija u pravcu hipoteze, pa bi se na osnovi toga moglo tvrditi da je do stanovite mjere bilo opravdano pretpostaviti da postoji značajna razlika između sociometrijskog položaja slijepih i slabovidnih učenika s oštećenjima govora i njihovih vršnjaka u razredu koji imaju samo oštećenje vida. Treba, međutim, naglasiti da se ovo istraživanje čini važnim i zbog toga što je načelo jedno novo, u našoj osnovnoškolskoj praksi veoma aktuelno pitanje koje pripada u red problematike učenika s multiplim smetnjama kojih je svakodnevno sve više u školama za slijepe i slabovidne.

1. UVOD

Podatke o zastupljenosti govornih smetnji u slijepe i slabovidne djece susrećemo kako u stranoj tako i u domaćoj literaturi te neposrednoj školskoj praksi.

Tako je Stinfield još 1928. godine na populaciji slijepe djece smještene u Overbrook School for the Blind, Pennsylvania, te Perkins School for the Blind, Massachusetts, našao 49% djece sa smetnjama govora (1, str. 68).

Proučavajući taj fenomen u Michigan School for the Blind i Braille School Illinois, Miner je 1963. godine na uzorku od 293 slijepih učenika ustanovio da njih 33,8% ima i smetnje u govoru (isto, str. 628). Slično tome i E. Dorothy Rowe došla je do zaključka da je za 6,7% populacije djece sa smetnjama vida Sjeverne Kalifornije neophodno organizirati rad na korekciji govora (isto, str. 628).

O ovom pitanju iznosi svoje mišljenje i M. E. Hvatcev koji tvrdi da su govorni poremećaji češći u slijepe djece nego u djece neoštećena vida otprilike 1,5 puta (2, str. 293).

U našoj zemlji je o tom problemu podatke iznijela D. Jergić na Jugoslavenskom savjetovanju o problemima glasa i govora, Stubičke toplice, 1974. godine (3, str. 649).

Prema njenim nalazima u populaciji od 160 učenika Zavoda za slepu decu »Veljko Ramadanović« u Zemunu u 1962. godini logopati su bili zastupljeni s 12,5%. Isto tako M. Oberman je ispitujući govorne poremećaje u populaciji od

708 učenika oštećena vida osnovnoškolske dobi ustanovila da su u toj populaciji govorni poremećaji u djece zastupljeni sa 11,2% (4, str. 104).

I u neposrednoj školskoj praksi susrećemo sve više slijepe djece s govornim poremećajima, i to kako u predškolskom tako i u školskom uzrastu.

2. PROBLEM

Već iz ovog skromnog prikaza literature da se zamijetiti da zastupljenost poremećaja govora u populaciji učenika oštećena vida nije mala. To je jedan od razloga što manje-više sve škole za djecu oštećenog vida već danas angažiraju logopeda koji radi na korekciji i rehabilitaciji govora djece oštećena vida. To sve ukazuje na neophodnost proučavanja i rješavanja problema poremećaja govora u djece oštećena vida na današnjem stupnju odgoja i rehabilitacije kako u uvjetima tradicionalnog tako i u uvjetima integriranog školovanja slijepe i slabovidne djece. Tako zamjetna prisutnost oštećenja govora u djece oštećena vida nalaže i drugačiji pristup odgoju i rehabilitaciji te djece. To posebice stoga što govor ima veliko značenje u životu čovjeka uopće, a pogotovu je njegova uloga izuzetno značajna u životu čovjeka oštećena vida.

Nije teško pretpostaviti da prisustvo poremećaja govora u djece oštećena vida u značajnoj mjeri može otežati proces komuniciranja sa socijalnom okolinom. Takva situacija mogla bi imati za poslje-

dicu da slijepa i slabovidna djeca poremećena govora i u razrednom kolektivu imaju drugačiji, dakle, nepovoljniji položaj nego njihovi vršnjaci bez oštećenja govora. U prilog takvoj pretpostavci govori i praktično iskustvo nastavnika koji rade sa slijepom i slabovidnom djecom, koji u njih nerijetko nailaze na poremećaje govora koji se manifestiraju kako u području komuniciranja unutar razrednog kolektiva tako i izvan njega.

Koliko je autorima ovog rada poznato, u nas dosad nije bilo ozbiljnijih ispitivanja ovog problema. Donekle slično ispitivanje sociometrijskog položaja učenika oštećenog vida izvršio je G. Zovko 1971. godine na populaciji zagrebačke djece, ali se ono odnosilo na učenike oštećena vida bez govornih poremećaja (5, str. 29).

Isti je autor 1973. godine ispitujući sociometrijski položaj učenika oštećena govora osnovnoškolske dobi na teritoriju Hercegovine našao da su ti učenici u nepovoljnijem položaju u razredu od učenika koji takva oštećenja nemaju (6, str. 82).

Ti nalazi bar indirektno potiču na razmišljanje da bi i učenici škola za slijepa i slabovidna koji uz oštećenje vida imaju i poremećaj govora mogli u razredu zauzimati slabiji položaj od vršnjaka koji imaju samo oštećenje vida.

3. CILJ ISPITIVANJA

Sve što je dosad rečeno upućuje na pretpostavku da bi učenici oštećena vida u školi za slijepa koji istovremeno imaju i poremećaje govora mogli imati spe-

cifičan položaj u razredu u odnosu na one svoje vršnjake u kojih je nazočno samo oštećenje vida. Kakav je njihov položaj i koje su njegove specifičnosti, o tome se zasad malo zna. Koliko nam je poznato, o tom pitanju u našoj i stranoj stručnoj i znanstvenoj literaturi dosad se nije pisalo.

U namjeri da se koliko-toliko pokuša pridonijeti osvjetljavanju toga njihova specifičnog položaja, ovim se radom nastoji utvrditi kakav je sociometrijski položaj učenika koji uz oštećenja vida imaju i poremećaj govora u razrednom kolektivu u školama za slijepa i slabovidna.

4. HIPOTEZE

Na temelju naprijed istaknutog problema i cilja ispitivanja čini se opravdanim pretpostaviti da učenici koji uz oštećenje vida imaju i poremećaj govora zauzimaju drukčiji, tj. slabiji sociometrijski položaj u razredu od vršnjaka koji imaju samo oštećenje vida. Na osnovi tog generalnog stava formilirane su slijedeće hipoteze:

- H—1. Postoji razlika između indeksa socijalne emotivnosti slijepih i slabovidnih učenika s govornim poremećajima i onih bez govornih poremećaja. Slijepi i slabovidni učenici s govornim poremećajima imaju veći indeks socijalne emotivnosti nego njihovi vršnjaci koji imaju samo oštećenje vida.
- H—2. Postoji razlika između indeksa vodstva slijepih i slabovidnih učenika s govornim

nim poremećajima i učeni-ka oštećena vida. Slijepi i slabovidni učenici s govornim poremećajima imaju manji indeks vodstva nego njihovi vršnjaci u razredu koji imaju samo oštećenje vida.

- H-3. Postoji razlika u indeksu isključenja slijepih i slabovidnih učenika s govornim poremećajima i onih slijepih i slabovidnih koji nemaju govornih poremećaja. Slijepi i slabovidni učenici s govornim poremećajima imaju veći indeks isključenja od vršnjaka u razredu koji imaju samo oštećenje vida.

5. UZORAK

Ispitivanje je provedeno na području SR Hrvatske, SR Srbije i SR Bosne i Hercegovine. Obuhvaćene su škole za slijepu i slabovidnu »Vinko Bek« i »Vladimir Nemet« u Zagrebu, »Veljko Ramadanović« u Zemunu, Škola za slabovidnu decu u Beogradu i Zavod za slijepu djecu, Nedžarići, Sarajevo. Uzorkom je obuhvaćen 391 učenik od I do VIII razreda osnovne škole za slijepu i slabovidnu koji su bili raspoređeni u 36 odjeljenja. Broj učenika u odjeljenjima kretao se u rasponu od 8 do 20 učenika. Uzeta su u obzir, dakle, samo ona odjeljenja u kojima je bilo slijepih i slabovidnih učenika s poremećajima govora. Odnos učenika oštećena vida prema učenicima koji uz oštećenje vida imaju i poremećaj govora iznosio

je 311:80. Svi učenici koji su ušli u uzorak imali su oštećenje vida u granicama službene definicije sljepoće i slabovidnosti. Što se tiče poremećaja govora, bili su zastupljeni poremećaji artikulacije, poremećaji ritma, tempa i glasa govora.

6. METODE I SREDSTVA

U svrhu prikupljanja podataka upotrijebljen je sociometrijski upitnik »3 kriterija — 5 izbora«, čiji je autor G. Zovko (5). To znači da je svaki ispitanik dobio šansu da na svako od 3 postavljena pitanja može maksimalno dati 5 pozitivnih odgovora (biranja) i 5 negativnih odgovora (odbijanja).

Nakon tako prikupljenih podataka izvršena je njihova obrada, na taj način što su po razredima razvrstana biranja i odbijanja koja je izvršio subjekt i biranja i odbijanja izvršena od drugih prema subjektu. To razvrstavanje omogućilo je da se izračuna broj recipročnih biranja ($R+$) te utvrdi broj učenika koji su se uzajamno birali ili odbijali. Na temelju takvog razvrstavanja izračunati su individualni indeksi učenika, i to:

— indeks socijalne emotivnosti po formuli $EE=(C+)+(C-)++(R+)+(R-)$

— indeks vodstva po formuli $L=(D+)+(R+)$ i

— indeks isključenja po formuli $Ex=(D-)+(R-)$.

Zatim su primijenjeni slijedeći statistički postupci.

Najprije je učinjena distribucija rezultata po indeksima za pojedine razrede. Kako su distribu-

cije po pojedinim indeksima bile u značajnoj mjeri asimetrične, a naročito u indeksima vodstva i isključenja, to je bilo opravdano provjeriti da li se svi razredi bez obzira na njihovu veličinu mogu spojiti u jedan uzorak. Ta provjera izvršena je računanjem rang-korelacije između veličina razreda i prosječnih vrijednosti sociometrijskih indeksa za pojedine razrede.

Računanjem rang korelacije između veličine razreda i indeksa socijalne emotivnosti (EE) dobiven je $\rho = -0,36$. Izračunata t-vrijednost ukazuje da koeficijent rang korelacije ne dostiže razinu značajnosti od 0,05 iz čega slijedi da se svi razredi mogu spojiti u jedan uzorak. Sličan nalaz dobiven je i u slučaju odnosa između veličine razreda i indeksa vodstva (L) gdje dobivena t-vrijednost ($t = 0,0177$) pokazuje da koeficijent rang korelacije ($\rho = -0,003$) nije značajan pa se i ovdje razredi mogu spojiti u jedan uzorak.

I na kraju je izračunat odnos između veličine razreda i indeksa isključenja (Ex). Dobivena t-vrijednost ($t=0,22$) pokazuje da $\rho = 0,039$ nije statistički značajan pa se i s obzirom na indeks isključenja razredi mogu spojiti u jedan uzorak. Kako se u sva tri testirana slučaja razredi mogu spojiti u jedan uzorak, učinjena je distribucija rezultata po pojedinim indeksima za čitav uzorak ispitanika i izračunata aritmetička sredina za pojedine indekse i to posebno za slijepe i slabovidne učenike s dodatnim poremećajima govora i posebno za učenike koji imaju samo oštećenje vida. Zatim

su primjenom χ^2 -testa stavljeni u odnos učenici koji uz oštećenje vida imaju i poremećaje govora prema učenicima koji imaju samo oštećenje vida s obzirom na indekse socijalne emotivnosti, vodstva i isključenja.

7. REZULTATI

Distribucija rezultata za indeks socijalne emotivnosti u objema skupinama učenika blago je pozitivno asimetrična. Aritmetička sredina distribucije rezultata indeksa socijalne emotivnosti za učenike oštećena vida s poremećajima govora iznosi $M = 15,4$, a za učenike oštećena vida bez dodatnog oštećenja govora $M = 15,28$. Obje distribucije rezultata za indeks vodstva izrazito su pozitivno asimetrične. Aritmetička sredina distribucije rezultata indeksa vodstva za učenike oštećena vida s dodatnim poremećajima govora iznosi $M = 7,60$, a za distribuciju indeksa vodstva učenika oštećena vida $M = 9,34$. I na kraju u slučaju indeksa isključenja obje distribucije su izrazito pozitivno asimetrične. Aritmetička sredina za skupinu učenika oštećena vida s dodatnim poremećajima govora iznosi $M = 7,15$, a za skupinu učenika oštećena vida $M = 5,5$.

U svrhu testiranja postavljenih hipoteza primjenjen je χ^2 test. Rezultati testiranja hipoteze H-1 prikazani su u tablici 1.

Tablica 1

*Učenici oštećena vida i govora prema učenicima oštećena vida
s obzirom na indeks socijalne emotivnosti*

Učenici oštećena vida	Indeks socijalne emotivnosti		Ukupno
	-17	18+	
Bez govornog oštećenja	207 (66,6 ⁰ /o)	104 (33,4 ⁰ /o)	311
S govornim oštećenjem	48 (60 ⁰ /o)	32 (40 ⁰ /o)	80
Ukupno:	255	136	391

$\chi^2 = 1,22$

Kao što se iz tablice vidi, indeks socijalne emotivnosti 17 i manji postiglo je 207 učenika oštećena vida i 48 učenika oštećena vida i govora, a 18 i veći postigla su 104 učenika oštećena vida i 32 učenika oštećena vida i govora.

Svega je, dakle, 17 i manji indeks socijalne emotivnosti postiglo 255, a 18 i veći 136 učenika.

Testiranje hipoteze H-1 pokazalo je da dobijeni χ^2 ne dostiže kritičnu vrijednost na razini značajnosti od 0,05.

To znači da se po osnovi ovog rezultata ne može tvrditi da postoji značajna razlika u indeksu socijalne emotivnosti između učenika s oštećenjem vida i govora i učenika koji imaju samo oštećenja vida.

Stoga se i ne može prihvatiti postavljena hipoteza H-1 da postoji značajna razlika u indeksu socijalne emotivnosti spomenutih skupina učenika.

U tablici 2 prikazani su rezultati testiranja hipoteze H-2.

Tablica 2

*Učenici oštećena vida i govora i učenici oštećena vida s obzirom
na indeks vodstva (L)*

Učenici oštećena vida	Indeks vodstva		Ukupno
	-8	9+	
Bez govornog oštećenja	166 (53,3 ⁰ /o)	145 (46,6 ⁰ /o)	311
S govornim oštećenjem	52 (65 ⁰ /o)	28 (35 ⁰ /o)	80
Ukupno	218	173	391

$\chi^2 = 3,46$

Kao što se iz tablice razabire, indeks vodstva 8 i manji postigla su 52 učenika s oštećenjem vida i govora i 166 učenika koji imaju samo oštećenje vida, dok je indeks vodstva 9 i veći postiglo 28 učenika oštećena vida i govora i 145 učenika koji imaju samo oštećenje vida. Prema tome, indeks vodstva 8 i manji postiglo je 218, a 9 i veći 173 učenika. Testiranjem hipoteze H-2 dobiveni χ^2 iznosi

3,46. Kako on premašuje kritičnu vrijednost na razini značajnosti od 0,10, koja iznosi 2,706, to na toj razini možemo prihvatiti hipotezu da se u indeksu vodstva učenicima s oštećenjem vida i govora značajno razlikuju od učenika koji imaju samo oštećenje vida.

U tablici 3 prikazan je odnos učenika s oštećenjem vida i govora i učenika s oštećenjem vida s obzirom na indeks isključenja.

Tablica 3

Odnos učenika s oštećenjem vida i govora i učenika s oštećenjem vida s obzirom na indeks isključenja

Učenici oštećena vida	Indeks isključenja		Ukupno
	-5	6+	
Bez govornog oštećenja	199 (63,9%)	112 (36%)	311
S govornim oštećenjem	44 (55%)	36 (45%)	80
Ukupno	243	148	391

$\chi^2 = 2,19$

Iz tablice se zamjećuje da je indeks isključenja 5 i manji postiglo 44 učenika s oštećenjem vida i govora i 199 učenika s oštećenjem vida, a 6 i veći 36 učenika s oštećenjem vida i govora i 112 učenika koji imaju samo oštećenje vida. Dobiveni χ^2 iznosi 2,19 i ne dostiže kritičnu vrijednost značajnosti na razini od 0,05 pa na osnovi tog nalaza ne možemo tvrditi da pretpostavljena razlika u indeksu isključenja između tih dviju skupina učenika postoji. Naravno, to ne znači da ta razlika uopće ne postoji nego to samo znači da se na osnovi ovog nalaza ne

može tvrditi da je ta razlika značajna. Treba, međutim, naglasiti da postoji stanovita tendencija u pravcu postavljene hipoteze.

8. DISKUSIJA

Sve što je do sada rečeno o rezultatima odnosno testiranju hipoteza pruža određen uvid u bitne nalaze do kojih se došlo ovim istraživanjem.

Kao što je već istaknuto, ti nalazi nisu sasvim u skladu s očekivanjima iako su vidljive stanovite tendencije u pravcu postavljenih hipoteza.

Čini se ipak korisnim da te nalaze pokušamo sagledati u širem teoretskom kontekstu.

Odmah na početku diskusije rezultata važno je naglasiti da je ovaj problem, koliko je autorima poznato, dosad nedovoljno proučavan pa je on stoga dosta skromno zastupljen kako u domaćoj tako i u stranoj stručnoj literaturi. Otuda i stanovite teškoće da se nalazi ovog rada kompariraju s nalazima identičnih ili sličnih istraživanja.

Podsjetimo se da se u ovom radu pošlo od generalne hipoteze prema kojoj učenici koji uz oštećenje vida imaju i oštećenje govora zauzimaju drugačiji, tj. slabiji sociometrijski položaj u razredu od vršnjaka oštećena vida. Na temelju takvog općeg stava izvedene su tri hipoteze u kojima se te skupine učenika kompariraju u 3 glavna indikatora njihova sociometrijskog položaja, i to u indeksima socijalne emotivnosti, vodstva i isključenja. U prvoj hipotezi H-1 pretpostavljena je razlika u indeksu socijalne emotivnosti između slijepih i slabovidnih učenika s dodatnim oštećenjem govora i onih slijepih i slabovidnih učenika koji takvo oštećenje nemaju u tom smislu da prvi imaju veći indeks socijalne emotivnosti nego drugi. Drugim riječima, to bi značilo da su učenici oštećena vida i govora emotivniji nego njihovi vršnjaci u razredu koji imaju oštećenje vida bez dodatnog oštećenja govora. Racionalu za tu hipotezu trebalo bi možda tražiti u tome da oštećenje govora kao dodatno oštećenje u učenika oštećena vida vjerojatno na njih

djeluje tako da ih čini osjetljivijima i emotivnijima. Osim toga, moguće je da dodatno govorno oštećenje učenika oštećena vida potencira stanovite negativne stavove okoline prema njima pa oni na njih reagiraju emotivno.

Kao stanovitu potkrepu za tu racionalu donekle možemo koristiti i mišljenje Dž. Sulejmanpašića koji npr. kaže: »Kad je mučnije jako upadljivo, društvo ga odbija pa se sasvim izolira od društva i živi u nereálnim uobražavanjima. Na takvo odbijanje mučavi reagira, kako rekosmo i agresijom, protestom, bunjenjem« (7, st. 74).

U skladu s razmišljanjima na kojima bazira hipoteza jesu i nalazi u svom deskriptivnom obliku. Tako se zapaža da je indeks socijalne emotivnosti 17 i manji postiglo 60% učenika koji uz oštećenje vida imaju i dodatno oštećenje govora, a 66,6% učenika koji imaju samo oštećenje vida. To znači da je veći postotak učenika koji imaju samo oštećenje vida postiglo manji indeks socijalne emotivnosti, što bi značilo da su i manje emotivni nego skupina učenika koji uz oštećenja vida imaju i oštećenje govora. Isto tako je indeks socijalne emotivnosti 18 i veći postiglo 40% učenika oštećena vida i govora i 33,4% učenika koji imaju samo oštećenje vida. To praktički znači da je relativno više učenika oštećena vida i govora postiglo veći indeks socijalne emotivnosti pa to ukazuje na moguću jaču zastupljenost socijalne emotivnosti u tih subjekata nego u onih koji imaju samo oštećenje vida. Što testiranje hi-

poteze H-1 nije potvrdilo našu pretpostavku, može biti više razloga.

Među najvažnijima se čini onaj koji govori o tome da je uzorak sastavljen od učenika u kojih su evidentni poremećaji govora blažeg stupnja koji kao takvi možda nisu mogli presudno utjecati na povećanu zastupljenost socijalne emotivnosti učenika oštećena vida s dodatnim oštećenjem govora.

Ilustracije radi podsjetimo se da je većina ispitanika imala blaže odstupanje tempa u spontanom govoru, čitanju i dijalogu, blaže odstupanje ritma govora u spontanom govoru, čitanju i dijalogu te blaže odstupanje glasa govora u spontanom govoru, čitanju i dijalogu. Pa ipak ne treba mimoći podatak da je u uzorku bio zastupljen i zamjetan broj subjekata s jače izraženim navedenim poremećajima govora. Možda je upravo ta njihova zastupljenost presudna za manifestiranu tendenciju u pravcu postavljene hipoteze ali ona sama po sebi nije bila dovoljna i za značajno diferenciranje tih dviju skupina ispitanika.

Iz generalne hipoteze slijedi i hipoteza H-2 prema kojoj u indeksu vodstva kao jednom od indikatora sociometrijskog položaja postoji razlika između slijepih i slabovidnih učenika bez dodatnih poremećaja govora i s dodatnim poremećajima govora u tom smislu da slijepi i slabovidni učenici s dodatnim oštećenjem govora postižu niži indeks vodstva od skupine učenika koji imaju samo oštećenje vida.

Logika takve tvrdnje mogla bi se izvesti iz shvaćanja prema ko-

jem su učenici koji uz oštećenje vida imaju i oštećenje govora manje popularni od vršnjaka iz razreda u školi za slijepe i slabovidne. Oni su vrlo vjerojatno, naročito u slučajevima eklatantnijih poremećaja govora, nerijetko predmet podsmijeha i ruganja pa to može imati stanovitog utjecaja da ih se u razrednom kolektivu manje bira za vođe, partnere u igri u slobodnom vremenu i slično.

U tom smislu bar donekle piše i Dž. Sulejmanpašić koji kaže:

»Postoje 3 moguća načina kako se kolektiv odnosi prema članu koji muca, odbacivanje, akceptiranje i toleriranje. Odbacivanje se izražava na razne načine, bezobzirnom radoznalošću, ruganjem, davanjem pogrdnih nadimaka, brutalnim atakiranjem, isključenjem iz društva (u dječjem kolektivu), pretjeranim pomaganjem u izgovaranju, samilošću« (isto str. 73).

U skladu s tako postavljenom racionalom na prvi pogled se čine i podaci prikazani u tablici 2. ovog rada.

Iz te tablice razabiremo da je indeks vodstva 8 i manji postiglo 53,3% učenika oštećena vida i 65% učenika koji uz oštećenje vida imaju i oštećenje govora. To znači da veći postotak učenika oštećena vida i govora postiže manji indeks vodstva nego učenika oštećena vida. Drugim riječima, učenici oštećena vida i govora manje se pojavljuju kao vođe u razredu nego njihovi vršnjaci koji imaju samo oštećenje vida. Indeks vodstva 9 i veći postiglo je 35% učenika oštećena vida i govora i 46,6% učenika oštećena vida. Dakle, veći je postotak učenika oš-

tećena vida postigao indeks vodstva 9 i veći negoli učenika oštećena vida i govora. To znači da se prvi češće pojavljuju kao vođe nego drugi. Provjera hipoteze H-2 uglavnom je u skladu s očekivanjima. Dobiveni $\chi^2=3,46$, što premašuje kritičnu vrijednost na razini 0,10 koja iznosi 2,706 pa se na osnovi tog nalaza može prihvatiti H-2 da učenici oštećena vida s dodatnim oštećenjem govora imaju manji indeks vodstva pa prema tome zauzimaju i slabiji sociometrijski položaj u razredu.

Posljednjom, tj. hipotezom H-3 pretpostavljena je razlika u indeksu isključenja između skupina učenika oštećena vida s dodatnim oštećenjem govora i učenika oštećena vida, što znači da su učenici oštećena vida s dodatnim oštećenjem govora češće u razredu odbijeni nego učenici koji imaju samo oštećenje vida. Ako je tome tako, onda bi učenici oštećena vida s dodatnim oštećenjem govora bili u nepovoljnijem položaju u razredu u odnosu na skupinu učenika oštećena vida, tj. oni ne samo da su manje prihvaćeni od vršnjaka nego su nerijetko isključeni prilikom biranja partnera u igri i drugim aktivnostima. Mogući razlozi za postavljanje te hipoteze uglavnom su slični ili identični onima koji su navedeni u odnosu na hipoteze H-1 i H-2. Stoga se na tom pitanju ovdje nećemo posebno zadržavati. Podaci prikupljeni u svrhu testiranja ove hipoteze izraženi u frekvencijama i postocima i u ovom slučaju govore na prvi pogled u prilog naše pretpostavke. Iz tablice 3 na str. 25 vidi se da je indeks isključenja 6

i veći postiglo 45% učenika oštećena vida i govora i 36% učenika oštećena vida. Dakle, veći postotak isključenja imaju učenici oštećena vida i govora nego učenici oštećena vida. Ili, indeks isključenja 5 i manji postiglo je 55% učenika oštećena vida i govora i 63,9% učenika oštećena vida. Veći postotak tog indeksa isključenja postigli su dakle učenici oštećena vida. Prema tome, srazmerno više učenika oštećena vida postiglo je manji indeks isključenja pa su u skladu s time oni nešto rjeđe odbačeni od vršnjaka u razredu negoli učenici oštećena vida i govora koji su u tom smislu u težoj situaciji kada je u pitanju njihova aktivna participacija u zajedničkim aktivnostima unutar razreda. Kada su ti rezultati podvrgnuti statističkoj analizi, onda dobivena veličina $\chi^2 = 2,19$ ne govori u prilog potvrde naše hipoteze, pa stoga ne možemo prihvatiti hipotezu H-3. Doduše, spomenuta veličina χ^2 testa govori o stanovitoj tendenciji u pravcu postavljene hipoteze.

Razlozi takva nalaza mogu biti različiti. Prije svega se, međutim, za takav nalaz čini odgovornim struktura uzorka ispitanika. Podsjetimo se, naime, da je uzorak učenika oštećena vida i govora s obzirom na dodatno oštećenje govora vrlo heterogen te da su u njemu pretežno zastupljena lakša oštećenja govora.

ZAKLJUČAK

U općem osvrtu na ovo istraživanje treba naglasiti da njegove rezultate treba primiti s određene

nim oprezom. Naime, struktura uzorka ispitanika vrlo je heterogena a ona se nije mogla izbjeći s obzirom na ograničen broj tih učenika u školama za slijepe i slabovidne.

Osim toga, uzorak je raspršen na teritoriju triju republika SR Hrvatske, SR Srbije i SR Bosne i Hercegovine pa je to kao i razlike u kronološkoj dobi moglo imati stanovitog utjecaja na dobivene rezultate. Osim toga, instrumenti za prikupljanje podataka i metode njihove obrade mogu utjecati na eksperimentalnu zavisnost rezultata.

Pa ipak, ovo se istraživanje čini važnim ne samo za teoriju nego i za neposrednu praksu rada sa slijepom i slabovidnom djecom

osnovnoškolskog uzrasta zbog toga što je prvi put u nas pokrenuto pitanje sociometrijskog položaja učenika oštećenog vida s dodatnim oštećenjem govora. Time je, zapravo, načeto jedno novo, u našoj osnovnoškolskoj praksi veoma aktualno pitanje, koje pripada u red problematike učenika s multiplim smetnjama, a njih je svakodnevno sve više u školama za slijepe i slabovidne. Na kraju valja naglasiti da iako sve pretpostavke od kojih se pošlo u ovom istraživanju nisu potvrđene (jedna je potvrđena, a u jednoj je izražena tendencija u pravcu postavljene hipoteze), to nikako ne znači da pretpostavljena veza zaista ne postoji nego samo znači da ta veza ovim ispitivanjem nije ustanovljena.

LITERATURA:

1. J. M. Wolf: Kombinirane smetnje i nedostaci, stari problem iz perspektive novih istraživanja, »Socijalna misao«, Zagreb, br. 11/1969.
2. M. Matić: Logopedija, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1968.
3. D. Jergić: Govorni poremećaji u dece oštećena vida i njihov tretman, »Specijalna škola«, br. 3—4, Beograd, 1976.
4. M. Oberman: Poremećaji govora u dece oštećena vida, Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet, Škola narodnog zdravlja »A. Štampar«, Zagreb, 1979.
5. G. Zovko: Sociometrijski položaj djece s naočalama u osnovnoj školi, »Defektologija«, br. 1, Zagreb, 1971.
6. G. Zovko: Učenici s lakšim oštećenjima, Pedagoško književni zbor Zagreb, 1980.
7. Dž. Sulejmanpašić: Problematika nauke o mucanju, Savez društava defektologa Jugoslavije, Beograd, 1969.
8. B. Petz: Osnovne statističke metode, Medicinski fakultet, Zagreb, Škola narodnog zdravlja »A. Štampar«, Zagreb, 1964.

SOCIOMETRIC STATUS OF BLIND AND PARTIALLY SIGHTED PUPILS
WITH SPEECH DISORDERS IN SCHOOLS FOR BLIND AND PARTIALLY
SIGHTED PUPILS

S u m m a r y

The purpose of this study was to determine the sociometric status of blind and partially sighted pupils with speech disorders among their peers attending class for the blind and the partially sighted. In a sample of 391 pupils attending 36 different classes (from the first to the eight grade) of primary schools for blind and partially sighted pupils in the Socialist Republic of Croatia, Serbia, and Bosnia and Herzegovina.

The sociometric questionnaire »Three criteria-five choices« by Zovko was applied. Every pupil could make the maximum of five positive and five negative choices, respectively. The positive and the negative choices made by each subject in relation to the three questions posed were analysed separately for every grade and every pupil.

The indeces of social emotivity, leadership and exclusion were computed for each pupil. Since the correlation coefficient between the size of the class and the means of the sociometric indeces for none of the grades was statistically significant, results of all the pupils were analysed as a whole, regardless of the grade the pupil attended. The means of social emotivity, leadership and exclusion indeces were calculated for the group of blind and partially sighted pupils with speech disorders and for the group of blind and partially sighted pupils with normal speech, separately.

The results obtained showed that to a certain degree there is a significant difference in sociometric status between blind and partially sighted pupils with speech disorders and their peers who are only visually handicapped. This study is important because it initiates the study of problems of multiply handicapped pupils whose frequency in schools for blind and partially sighted pupils increases every day.